

BİTKİLERİN SİSTEMATİK VE NOMENKLATÜRÜ ÜZERİNDE DÜŞÜNCELER : I.

SİSTEMATİK BOTANİK ALANINDA MİLLETLERARASI İŞBİRLİĞİ

BEMERKUNGEN ZUR SYSTEMATIK UND NOMENKLATUR DER PFLANZEN : I

INTERNATIONALE ZUSAMMENARBEIT AUF DEM GEBIET DER SYSTEMATISCHEN BOTANIK

Doç. Dr. H Ü S N Ü D E M İ R İ Z

İstanbul Üniversitesi, Farmakobotanik ve Genetik Enstitüsü

GİRİŞ

Alman botanikçileri İkinci Dünya Savaşına kadar sistematik botanik alanında yarım yüzyıl boyunca "Natürliche Pflanzenfamilien" "Pflanzenreich", "Feddes Repertorium" gibi klasik eserler vererek önderlik etmişlerdi. ENGLER (1930), GILG (1933), FEDDE (1942) ve DIELS (1945) in ölümü, Alman sistematikçilerinin faaliyeti merkezi olan Berlin - Dahlem Botanik Bahçesi ve Müzesinin 1943 yılında bombardıman neticesi kısmen de olsa tahribata uğraması Almanların bu sahadaki hakimiyetine son veriyordu. İkinci Dünya Savaşı ile birlikte bitki sistematikçilerinin birçok hayalleri de yıkılmış gibiydi.

Harp yılları dolayısıyla yapılması geri kalan 7. Milletlerarası Botanik Kongresinin hazırlıklarına bu şartlar altında başlandı. Temmuz 1950 de Stockholm'da toplanan Kongre, işbirliği arzusu ile gelen botanikçiler için bir ümit kaynağı oldu. Kongreye katılan sistematikçiler 18 Temmuz 1950 günü yaptıkları toplantıda, bitki sistematüğünün gelişmesini teşvik ve sistematikçiler ile bu sahada çalışan ilim müesseseleri arasında milletlerarası münasebetleri ilerletmek gayesile "International Association for Plant Taxonomy" (Milletlerarası Bitki Sistematikçileri Birliği) ni kurdular. Böylece harp yılları boyunca ihmale uğrayan sistematik ve

nomenklatür problemleri tekrar ortaya atılarak, yeni bilgi ve görüşlerin ışığı altında ele alınmak fırsatını buldu.

Aradan geçen 12 yıl içinde Stockholm'da temeli atılan bu işbirliği sağlam adımlarla ilerlemiş ve dinamik ellerde meyvalarını vermeye başlamıştır. Memleketimizin fevkalâde çeşitli ve zengin bir floraya sahip olduğu ve bu sahada yapılacak pek çok iş bulunduğu göz önünde tutulacak olursa (DEMİRİZ 1951), bu işbirliğine katılmakta geciktiğimiz bütün acılığı ile ortaya çıkar. "Bitkilerin sistematik ve nomenklatürü üzerinde düşünceler" adı altında yayımlamaya başladığımız yazı serisi, ihmale uğradığı kanaatinde olduğumuz çeşitli sistematik problemleri incelemek gayesini gütmektedir.

MİLLETLERARASI BİTKİ SİSTEMATİKÇİLERİ BİRLİĞİ
(INTERNATIONAL ASSOCIATION FOR PLANT TAXONOMY)

I. A. P. T.

18 Temmuz 1950 de Stockholm'da kurulan "Milletlerarası Bitki Sistematiği Birliği" (I.A.P.T.), Milletlerarası Biyolojik İlimler Birliği (I.U.B.S.) nin bitki sistematiği seksiyonunu teşkil etmektedir. Bitki sistematiği üzerinde aktif olarak çalışan veya sistematiğe ilgi gösteren her şahıs veya enstitü Birliğin asli veya fahri üyesi olabilir. Birlik, yukarıda belirtilen gayelerine ulaşabilmek için:

1. "Milletlerarası Bitki Sistematiği ve Nomenklatürü Bürosu" adı ile Birliğin idari işlerini üzerine alan bir büro açmıştır. Hollanda'nın Utrecht şehrinde bulunan bu büronun adresi şöyledir:
International Bureau for Plant Taxonomy and Nomenclature
Lange Nieuwstraat 106
Utrecht (Hollanda).
2. Birliğin faaliyetini üyelere duyurmak ve bitki sistematiği ile ilgili genel problemleri ele almak maksadile Eylül 1951 de "Taxon" adı ile bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Halen 11. cildi içinde bulunan bu dergi yılda 9 sayı olarak yayımlanmakta ve Birlik üyeleri ile abonelere yollanmaktadır.
3. 1952 yılındanberi bitki sistematiği bakımından önemli kitap serileri ve kart-indeksler yayımlamaktadır. Bu yayınlara aşağıda ayrıca temas olunacaktır.

4. Özel sistematik konularda çalışmak üzere ilmi komiteler teşkil etmiştir. 1962 yılında şu komiteler faaliyet halinde bulunmaktadır:
  - Paleobotanik Komitesi (Milletlerarası Paleobotanik Teşkilâtı: I.O.P. ile işbirliği halinde).
  - Biyosistemantik Komitesi (Milletlerarası Biyosistemantikçiler Teşkilâtı: I.O.B.).
  - Index Filicum (Eğreltiler İndeksi) Komitesi.
  - Biyosistemantik Terminoloji Komitesi.
  - Index Nominum Genericorum (Cins Adları İndeksi) Komitesi.
  - Nomenklatür Komiteleri (10 komite).
5. Bitki sistematığı ile ilgili milletlerarası simpozyumlar tertip etmektedir.
6. Birliğin gayelerine uygun diğer teşebbüslerde bulunmaktadır.

Birliğin mahiyetini ve gayelerini bu şekilde özetledikten sonra kuruluşundanberi geçen 12 yıl içindeki faaliyetlerini de kısaca belirtmeye çalışalım.

HERBARYUMLAR ARASINDA İŞBİRLİĞİ

Floristik-sistematik çalışmaların temelini, ilmi bir şekilde toplanmış, kurutulmuş ve tasnif edilmiş bitki koleksiyonları, herbaryumlar teşkil etmektedir (DEMİRİZ 1951). Dolayısıyla herhangi bir bitki grubu üzerinde çalışan sistematikçi, ekseriya kendi memleketinde veya yabancı memleketlerdeki müesseselerde bulunan herbaryum materyalini revizyondan geçirmek zorundadır. Bunlar arasında ilk deskripsiyonların istinat ettiği "tip"ler veya ilmi değeri büyük olan ve tanınmış botanikçiler tarafından toplanmış nünuneler bulunabilir. Bu durumda sistematikçi bazı materyali yerinde incelemek veya muvakkaten getirtmek mecburiyetindedir. Böylece, sistematik revizyonların icap ettirdiği halde yeryüzündeki herbaryumlar arasında nünunelerin ödünç olarak yollanması adet haline gelmiştir. Ancak bu materyal üzerinde çalışan enstitü veya sistematikçinin, bunları büyük bir titizlikle muhafaza etmesi ve herhangi bir zarara sebep olmadan kullanması icap etmektedir.

Bu ihtiyaç, yeryüzündeki herbaryumların mahiyet, ihtiva ettiği nünuneler vs. bakımlardan tanınması zaruretini ortaya koymuş ve Milletlerarası Bitki Sistemantikçileri Birliği "Herbaryumlar indeksi" nin ilk

cildi olarak "Dünya herbaryumları" adlı eseri yayımlamıştır (LANJOUW ve STAFLEU 1952). Gerek herbaryumlar ve gerekse sistematikçiler arasında büyük ilgi toplayan bu kitap 7 yıl içinde daimi surette işlenmek suretile 4. baskısına ulaşmıştır. (LANJOUW ve STAFLEU 1952-59). Halen 5. baskısı hazırlanmaktadır. İndeksde herbaryumların adı, milletlerarası kısaltması, kuruluş tarihi, ihtiva ettiği nümune sayısı, özel faaliyet istikametleri, ilmi kadroları vs. hususlarda toplu bilgi verilmektedir.

İndeksin 4. baskısında Türkiyede bulunan herbaryumlar şu şekilde sıralanmıştır (LANJOUW ve STAFLEU 1959):

Ankara Üniversitesi, Fen Fakültesi, Botanik Enstitüsü Herbariyumu ANK (Sayfa: 18).

Eskişehir Şeker Fabrikası, Ziraî Araştırma Laboratuvarı Herbariyumu: ESK (Sayfa: 65).

İstanbul Üniversitesi, Fen Fakültesi, Farmakobotanik ve Genetik Enstitüsü Herbariyumu: ISTF (Sayfa: 82).

İstanbul Üniversitesi, Eczacı Okulu, Farmakognozi Enstitüsü Herbariyumu: ISTE (Sayfa: 83).

İstanbul Üniversitesi, Orman Fakültesi, Orman Botaniği Enstitüsü Herbariyumu: ISTO (Sayfa: 83).

"Herbaryumlar indeksi" nin ikinci cildi 1954 de "Toplayıcılar = Koleksiyoncular" adı altında yayımlanmaya başlamıştır (LANJOUW ve STAFLEU 1954). Bu eser, yeryüzündeki herbaryumlarda topladıkları nünuneler dolayısıyla adı geçen koleksiyoncuların alfabetik bir indeksidir. Halen 2 fasikülü yayımlanmış durumdadır (LANJOUW ve STAFLEU 1954 ve 1957).

BİTKİ SİSTEMATİĞİ UZMANLARI

Modern bitki sistematiğinde morfolojik ve geobotanik esaslar yanında, son yıllarda bilhassa biyosistematiğin araştırmalar ehemmiyet kazanmıştır. Böylece sitotaksonomi ve tecrübi sistematiğin yardımcı birer kolu halini almıştır. Bütün bu gelişmeler modern bitki sistematiğine yeni bir istikamet vermiş ve muhtelif bitki grupları üzerinde farklı esaslar üzerinde çalışan botanikçi ve monograflar arasında işbirliği lüzumunu ortaya koymuştur. Bu ihtiyacı karşılamak maksadile I.A.P.T. 1958 de "Milletlerarası bitki sistematiği uzmanları kila-

vuzu" nu yayımlamıştır (ROON 1958). Eser, bitki sistematığı ile çeşitli istikametlerde meşgul olan 2000 kadar uzman (spesialist) in adını ihtiva etmekte ve her botanikçinin ilgilendiği bitki grubu hakkında bilgi vermektedir. Kitabın ikinci yarısı, botanikçilerin üzerinde çalıştığı sistematik gruplar ve coğrafi bölgeler esas tutulmak suretile tertiplenmiştir.

SİSTEMATİK İNDEKSLER

Yeryüzünün her tarafında üç yüzyıldanberi bir çok botanikçi, zaman zaman birbirile yarışırçasına yeni bitkiler bularak adlandırmakta ve bunların bitki sistematığı içindeki yerini tespit etmektedir. Böylece yeryüzünün florasını teşkil eden bitkilerin sayısı LİNNÉ'denberi hayli kabarmış ve 300 000 türü bulmuştur. Bütün bu bitkilerin adları ve nerede yayımlandıkları sistematikçileri yakından ilgilendirmektedir. Yeni tespit olunarak yayımlanan bitkilerin diğer türlerle olan münasebetleri veya sistematik ve nomenklatür bakımından kritik bir durum arz edip etmedikleri de ayrıca ehemmiyet taşımaktadır.

Bu hususta İngilterede Kew Herbaryumu tarafından 1895 denberi yayımlanan "Kew indeksi" klasikleşmiş bir eser teşkil etmektedir (Index Kewensis 1895-1959). Kew indeksi LİNNÉ (1753) denberi tespit olunan Fanerogam türlerinin yayımlandığı me hazları vermektedir. Fanerogamların dışında kalan Kriptogam gruplarını içine alan bazı indeksler de mevcuttur.

1954 de Pariste toplanan 8. Milletlerarası Botanik Kongresinin sistematik seksiyonu bir "Index Nominum Genericorum" yayımlanmasını karar altına almıştır. Buna uygun olarak I.A.P.T. 1955 de bu büyük teşebbüsü 1000 kart-indekslik ilk seriyi yayımlamak suretiyle tahakkuk ettirmeye başlamıştır. Index Nominum Genericorum (Bitki cinsleri indeksi) 5×12.5 cm. ebadında kart-indeksler şeklinde olup, 1000 er adetlik seriler halinde kısa fasılalarla yayımlanmaktadır. Yaşayan ve fosil bütün bitki cinslerini içine alacak olan indeksin hazırlanmasında tanınmış birçok botanikçi çalışmaktadır. Eserin tamı 40 seride tamamlanacak ve 40 000 kadar cins adını ihtiva edecektir. Halen 16 serisi yayımlanmış durumdadır (Index Nominum Genericorum 1955-62). Bitki cinslerinin tam olarak tanınması hedefine doğru sağlam adımlarla ilerleyen

bu eser, sistematikçiler arasındaki işbirliğinin ideal bir örneğini teşkil etmektedir.

I.A.P.T. nin bu sahadaki ikinci teşebbüsü 1959 da yayımlanmasına başlanan "Index Muscorum" (Karayosunları indeksi) olmuştur (WIJK, MARGADANT ve FLORSCHÜTZ 1959). Index Muscorum, "Index Kewensis" tarzında hazırlanan ve bütün Karayosunları (Musci) türlerini içine alan bir eser olacaktır.

BOTANİK NOMENKLATÜRÜ

Bitki sistematüğinde muhtelif taksonlara (sistematik kategorilere) verilen latince adlar bazı esaslara göre yapılmaktadır. Bu esaslar milletlerarası botanik kongrelerinde görüşülerek nomenklatür kuralları halinde tespit olunur.

1905 de Viyanada ve 1910 da Brükselde toplanan Milletlerarası Botanik Kongrelerinde kabul olunarak tadil edilen "Milletlerarası Botanik Nomenklatürü Kuralları" nın 1930 daki Kongreyi müteakip hazırlanan 3. baskısı, ilk iki baskıyı hazırlayan BRIQUET'nin 1931 de ölümü üzerine 1935 yılında HARMS tarafından hazırlanmış bulunuyordu (BRIQUET 1935). 1935 de Amsterdam'da toplanan 6. Milletlerarası Botanik Kongresi vesilesile kurallarda yapılması istenen değişiklikler için yeni teklifler olmuş ve bunlar Kongre esnasında incelenmiştir. Ancak bu teklifler daha önce olduğu şekilde topluca işlenip yeni bir baskı yapılamadan İkinci Dünya Savaşı başlamıştır.

1946 da Amerikan Bitki Sistematikçileri Derneği'nin St. Louis'deki toplantısında, "Milletlerarası Botanik Nomenklatürü Kuralları" nın 1935 denberi resmi bir baskısı bulunmadığı ve son Kongrede yapılan değişikliklerin de Amerikan botanikçilerinin ekserisi için meçhul kaldığı ileri sürülerek, nomenklatür kurallarını son şekli ile işleyip hazırlayacak bir komisyon teşkiline karar verilmiştir. Böylece 1935 de Amsterdam'da yapılan değişiklikler de göz önünde tutularak kurallar 1947 de CAMP, RICKETT ve WEATHERBY tarafından yeniden yayımlanmıştır (International Rules of Botanical Nomenclature 1947). Amerikalı botanikçilerin hazırladıkları bu baskı, 1948 de Utrecht'de toplanan Simpozyumda alınan kararlar (LANJOUW 1950/2) ve 1936 dan sonra çeşitli ilmi dergilerde bu konuda yapılmış tadil tekliflerini topluca ihtiva eden sinopsis (LANJOUW 1950/1) 1950 de Stockholm'da toplanan

7. Milletlerarası Botanik Kongresinde nomenklatur kuralları görüşülürken esaslı şekilde gözden geçirilmiştir. Böylece kurallar "Milletlerarası Botanik Nomenklaturü Kodu" adını almış ve 1952 de I.A.P.T. tarafından yayımlanmıştır. Kod, 1954 ve 1959 da toplanan Milletlerarası Botanik Kongrelerinde yeni bazı değişikliklere uğramış ve 1961 de son şeklini almıştır (International Code of Botanical Nomenclature 1952, 1956 ve 1961).

Sistematikçileri ve bilhassa tatbiki botanik alanında çalışan bilim adamlarını ilgilendiren diğer bir konu da kültür bitkilerinin nomenklaturüdür. Milletlerarası Biyolojik İlimler Birliğinin teşkil ettiği komisyon 1953 Kodunu inceleyerek "Milletlerarası Kültür Bitkileri Nomenklaturü Kodu" nu hazırlamıştır. Bu Kod önce 1958 de ve daha sonra bazı değişikliklerle 1961 de yayımlanmıştır (International Code of Nomenclature for Cultivated Plants 1958 ve 1961).

SİSTEMATİK BOTANİK LİTERATÜRÜ

Gene 1954 de Pariste toplanan 7. Milletlerarası Botanik Kongresinde alınan kararlara uygun olarak I.A.P.T. ile işbirliği yapan Gustav Fischer Verlag (Stuttgart) 1959 da sistematik botanik ve koroloji üzerindeki yayınların literatür özetlerini veren bir dergi yayımlamaya başlamıştır. "Excerpta Botanica" (Sectio A. Taxonomica et Chorologica) adını taşıyan bu dergi, filogeni, sistematik paleobotanik, sistematik palinoloji, sitotaksonomi vs. gibi sistematik ile ilgili bütün konuları içine almakta ve yeryüzünün her köşesindeki botanikçiler tarafından yardım görmektedir. Bu yıl 4. cildi yayımlanmakta olan "Excerpta Botanica" ile sistematikçilerin kendi sahalarındaki literatürü kolayca takip etmeleri imkân dahiline girmiştir.

NETİCE

Sistematik botanik alanında milletlerarası işbirliğinin ana hatları yukarıda kısaca belirtilmeye çalışılmıştır. Türk botanikçilerinin bu işbirliğine birer yardımcı olarak katılmalarının, gerek sistematik botanikle ilgili problemlerin, gerek Türkiye florasının aydınlatılması bakımından lüzumlu olduğu kanaatindeyiz. Yazılarımız, bu bakımdan alâka uyandırabilirse, hedefine ulaşmış olacaktır.

L I T E R A T Ü R

1. BRIQUET, J.: International Rules of Botanical Nomenclature. 3. Ausg. Jena, 1935.
2. DEMİRİZ, H.: "Türkiye florası" na doğru. - Biologi 1 (6): 279-286. 1951.
3. Excerpta Botanica. Sectio A. Taxonomica et Chorologica. Band 1-4. Stuttgart, 1959-62.
4. HEYWOOD, V.H. and LÖVE, A.: International Organisation of Biosystematists. - Taxon 10 (9): 257-262. 1961.
5. Index Kewensis Plantarum Phanerogamarum. Tomus I-II et Supplementum 1-12. Oxonii, 1895-1959.
6. Index Nominum Genericorum. Set 1-16. Utrecht, 1955-62.
7. International Code of Botanical Nomenclature. Adopted by the Seventh International Botanical Congress, Stockholm, July 1950. Utrecht, 1952.
8. International Code of Botanical Nomenclature. Adopted by the Eighth International Botanical Congress, Paris, July 1954. Utrecht, 1956.
9. International Code of Botanical Nomenclature. Adopted by the Ninth International Botanical Congress, Montreal, August 1959. Utrecht, 1961.
10. International Code of Nomenclature for Cultivated Plants 1958. Utrecht, 1958.
11. International Code of Nomenclature for Cultivated Plants 1961. Utrecht, 1961.
12. International Rules of Botanical Nomenclature. — Brittonia 6 (1) : 1 — 120. 1947.
13. LANJOUW, J. : Synopsis of proposals concerning the International Rules of Botanical Nomenclature submitted to the Seventh International Botanical Congress - Stockholm 1950. Utrecht, 1950.
14. LANJOUW, J. : Botanical Nomenclature and Taxonomy. - Chronica Botanica 12 (1-2) : 1-88. 1950.
15. LANJOUW, J. and STAFLEU, F. A. : Index Herbariorum. Part I. The Herbaria of the World. Utrecht, 1952 (1st Ed.), 1954 (2nd Ed.), 1956 (3rd Ed.), 1959 (4th Ed.).
16. LANJOUW, J. and STAFLEU, F. A. : Index Herbariorum. Part II. Collectors. Utrecht, 1954 (1st instalment: A-D), 1957 (2nd instalment: E-H).
17. ROLLINS, R. C. : Taxonomy and the International Association. - Taxon 8 (9) : 277-279. 1959.
18. ROON, A. C. de : International Directory of Specialists in Plant Taxonomy, with a census of their current interests. Utrecht, 1958.
19. Taxon. Vol. 1-11. Utrecht, 1951-62.
20. WIJK, R. van der, MARGADANT, W. and FLORSCHÜTZ, P. A. : Index Muscorum. Vol. 1 (A-C). Utrecht. 1959.